

צרכנות

יסודותיה של התורה הם האמת והצדק. רצונו הפשוט של האדם הוא למכור או לקנות באופן ישר וחוקי, מבלי לפגוע ברכושם וכספם של אחרים.

אולם פרטי הדינים, מה נחשב פגיעה ברכוש, בכסף ובזכויות של אחרים, מסועפים ורחבים. שאלות רבות עולות בנושא זה, לדוגמה: האם אפשר למכור מוצר במחיר גבוה מהמקובל? האם לקוח יכול להתחרט על הקנייה, אחרי שכבר שילם? והאם הורדת שיר מהאינטרנט היא גזל מבעל הזכויות על היצירה?

הקדמה: יצר הכסף

ממון הוא כלי ביד בעליו, ברשותו לבחור במה להשקיעו. יש בכוחו של הכסף להניע תהליכים רבים בחברה. הוא מאפשר חסד וצדקה, כדוגמת תמיכה בעניים או קרנות כאלו ואחרות הניזונות מבעלי ממון. ישיבות ולומדי תורה נהנים משותפות "יששכר וזבולון" עם נדיבים, פרויקטים כלכליים יוצרים מקומות תעסוקה ומפתחים מקומות יישוב. כגודל כוחו של הכסף לחיוב, כן גודל הניסיון של המחזיק בו להשתמש בו למטרות טובות, להשיג אותו בדרכים כשרות וישרות ולא בדרכי רמייה ולדעת את 'גבולות הגזרה' של הרדיפה אחר ממון - איזו טובה ומועילה, ואיזו מזיקה לאדם ולסביבתו.

קודמת להשפעה הסביבתית של הרדיפה המוגזמת אחר הממון, ההשפעה על עולמו הפנימי של הרודף - איבוד זמן יקר של

תורה ומשפחה, השתעבדות לדבר שאין לו גבול - "אוהב כסף לא ישבע כסף" (קהלת ה, ט) ואיבוד הפרופורציות הנכונות בין השקיעה במציאות החיצונית, החומרנית, ובין ההשקעה בעבודה פנימית ובקשר עם הקדוש ברוך הוא (ר' שולחן ערוך יורה דעה רמו, כא).

אמנם, בדרך כלל, התורה רואה ב**חיוב** הן את מוסד הקניין והן את צבירת ההון. מושג הבעלות הינו אחת מאבני היסוד של "חושן משפט", ויש בו משום הכרה בזכותו של האדם על ממונו. יתר על כן, אין בדברי חז"ל ביקורת על עצם היותו של אדם עשיר. אדרבה, חז"ל לימדו אותנו לכבד את העושר - כל עוד הושג ביושר, ולראות בו ביטוי של ברכה מן השמים¹.

יותר מזה, מקורה של נטייה זו, לצבור עושר ולהרבות שליטה הוא בדמיון האדם לבוראו, כפי שמבאר רבנו סעדיה גאון את הפסוק "כי בצלם א-להים עשה את האדם" (בראשית ט, ו) - שהדמיון בין האדם לבוראו, הוא בשליטה. האדם נתברך: "וירדו בדגת הים" (שם א, כו). רדייה פירושה שליטה והכנעה. הרצון של האדם לשלוט ולכבוש אינו פסול מיסודו, אף-על-פי-כן, אדם חייב לנתב את רצונו לרדות ולשלוט, באופן הנכון ובזמן הנכון.

אדם המבקש לשלוט בתאוות הממון, ולמצוא לה את האיזון והמקום הנכון בחייו, צריך להתחקות אחר שורש הרצון לצבירת רכוש.

פעמים שהרצון להשיג ממון קשור לנהנתנות, לצורך נפשי בהנאה, שצריך לעדנו וללמדו ליהנות הנאות עדינות ואצילות יותר. נטייה נוספת העומדת ביסוד הצורך לצבור רכוש היא

1. "רבי מכבד עשירים, ר' עקיבא מכבד עשירים" (עירובין פו, א ור' ב'פתח עיניים' לרב חיד"א שם).

המחשבה והתחושה שעל ידי ריבוי רכוש תחושת הקיום הממשי מתחזקת, כמו גם תחושת החוזק והעוצמה הפנימית שמעניק הכסף לאדם². זו גם הסיבה לאלימות הראשונה בעולם - חז"ל מספרים במדרש שלהריגת קין את הבל, קדם ויכוח ביניהם על רכוש ושליטה:

ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם "וגו'. על מה היו מדיינים?
אמרו: בואו ונחלוק את העולם. אחד נטל הקרקעות, ואחד נטל את המטלטלין. דין אמר: ארעא דאת קאים עליה דידי, ודין אמר: מה דאת לביש דידי (=זה אמר: הקרקע שאתה עומד עליה שלי היא, וזה אמר: הבגד שאתה לובש שלי הוא)... מתוך כך: ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו (בראשית רבה פרשה כב, ז).

כלפי נטייה זו, התורה מחנכת את האדם להבנה כי בעלות על אדמה ועל כסף אינה ערך עליון, משום שהממון אינו אלא פיקדון בידו משמים. לכך משמשים הציוויים המחייבים את האדם לעשות חסד, ומזכירים לו שהממון ניתן לו מאת בורא עולם: "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה, כג), "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (דברי הימים א כט, יד).

הדרכתה של התורה לצמצום תחושת **שכרון הכוח** מריבוי הרכוש - היא להכיר כי העוצמה הפנימית נבנית מתוך נתינה ומתוך הליכה בדרכי ה' דווקא, "מה הוא רחום אף אתה רחום..."³. כאשר אדם מוציא את כוחותיו לפועל באופן זה, של עשייה ושליחות, הרי תחושת הקיום הממשי שלו הולכת וגדלה באמת.

2. "ממונו של אדם מעמידו על רגליו". פסחים קיט, א.

כותב רבי אליעזר פאפו בספרו פלא יועץ:

דיני ממונות הם מקצוע גדול ואדם ניכר בכיסו, לפי שנפשו של אדם מחמדו, בפרט בדורות הללו דור ממון, ודרך איש ישר בעיניו ומורה היתירא מ"ט פנים לטהר את השרץ, כגון איסור גניבה וגזלה ואונאה וריבית והשגת גבול וכהנה רעות רבות. ויש אשר נגע יראת ה' בלבו ואינו עושה האיסורים המפורסמים רק עושה דוגמתן, ועושה להם שינוי השם, ואותם יקרא בשם "רווח" ו"הצלחה" ו"חריפות" ו"חריצות". אולם האיש אשר הוא יהודי ומאמין באמונה שלמה כי עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ואחריתו יהיה נבל בעולם הבא (פלא יועץ ב, ערך ממון).

באופן דומה כתב הרב ואזנר:

בזמן הזה חלק גדול מעונות שגורמים חלול ה' והוצאת שם רע על שומרי התורה והמצות היא עונות התלויים בממון כאלו הותרה הרצועה לגמרי, ומכח יצר ורדיפה אחרי עשירות קלה בלי לעבוד, עוברים על הרבה ענייני מסחר שאין להם לא יד ולא רגל בהלכה. לבסוף נתגלה קלונם והפסידו לעצמן, הפסידו לאחרים, ומוציאים שם רע על בני ישראל שומרי המצות. אם תשאל אנשים אלו: מדוע אתם עושים כך? ישיבו לך בתמימות של רמאות, שהכל אנחנו עושים לפרנס ולכלכל אותנו, וטחו מראות עיניהם שהכל עצת היצר ורדיפה אחרי הכסף ויש לו מנה רוצה מאתים, ועל חשבון זה הותרה הרצועה (שו"ת שבט הלוי, הקדמה, חלק ו).

א. גזל

החלטות שגויות בענייני ממון, נגרמות לעיתים מתוך מציאות של לחץ כלכלי, כפי שכתב הרמח"ל:

והנה שמו הקדוש ברוך הוא לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך... כי כל עניני העולם בין לטוב בין למוטב הנה הם נסיונות לאדם, העוני מצד אחד והעושר מצד אחד, כענין שאמר שלמה: "פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה', ופן אורש וגנבתי" (משלי ל, ט) (מסילת ישרים א).

מכיוון שהנטייה להשגת ממון נובעת מכוחות בסיסיים בנפש האדם, הרי היא 'שואבת' את האדם לתוכה פנימה, עד שהוא עשוי שלא לעמוד בפני הכללים המוסריים והערכיים, ואף להגיע למעשי שחיתות חמורים. רבים מהאנשים נרתעים מפני גזל ממשי אך מורים היתר לעצמם ב"אבק גזל", כלומר מעשים שבצורה עקיפה גוזלים את ממונו של הזולת או את זמנו. בתוכם, תופסת מקום מרכזי פגיעה בזכויות יוצרים.

זכויות יוצרים

מסקנת הפוסקים כולם היא שאסור להעתיק יצירה המוגנת בזכויות יוצרים, אלא שנחלקו בטעם הדבר. יש שראו בזה גזל החכמה ממש, ויש שטענו שאיסור גזל אינו חל על דבר מופשט, אלא שיש לאסור זאת מצד "יורד לאומנות חברו", מכיוון שזו פגיעה לא לגיטימית בהכנסות של היוצר. יש גם שאסרו את העתקת היצירה מכוח החוק.

עכ"פ, אין שום היתר להעתיק תוכנות או שירים שהיוצר מקפיד לגבות תמורה עבורם, למעט גרסאות ישנות שכבר אינן נמכרות.

עם זאת, יש מי שהתיר להעתיק מעט עמודים מספר, או שירים אחדים מתקליט, במקרה שבוודאות המעתיק לא ירכוש את הספר או את הדיסק. הסיבה היא שבמקרה שאין הפסד ליוצר, אף שיש לו בעלות על היצירה, אפשר לסמוך על הכלל ש"זה נהנה וזה לא חסר" - ולצלם דפים **אחדים** או להעתיק שירים **ספורים**, באופן **חד פעמי**, מפני שהיוצר אינו מפסיד מזה דבר (צי' אליעזר יח, פ).

על מנת לוודא שאכן לא מדובר באובדן הכנסה ליוצר, ההיתר מוגבל להעתקת מספר מצומצם של דפים או שירים, ובאופן מזדמן. לכן מורה אינו יכול לצלם לתלמידיו באופן קבוע מחוברת עבודה, גם אם בכל פעם הוא מצלם דפים אחדים, כי מסתבר שהוא מפסיד את היוצר, שהרי ללא הצילומים היה נאלץ לרכוש את החוברת.

העתקת יצירה שנרכשה כדין: מי ששילם על יצירה - זכאי להעתיק אותה כדי שיהיה בידו עותק לגיבוי, אפילו אם צוין במפורש שאסור לעשות כן. הסיבה היא שיש תנאים שמראש אין להם תוקף, מפני שאי אפשר לאכוף אותם. מה גם שאדם שילם על יצירה ומן הראוי שיוכל לדאוג לשימורה. אף היוצר בעצמו, שהתנה את התנאי, אינו מעוניין לבטל את העסקה עם מי שעבר על תנאי זה.

מה אסור להעתיק: "יצירה", לעניין זה, כוללת כל דבר שמשלמים כסף על מנת ליצור או למכור אותו. לכן רשימת לקוחות, או כל סוג מידע אחר, שחברה שילמה לעובד כדי שיפתח אותו, הם קניינה של החברה³. ומכיוון שהם בבעלות החברה, אסור לעובד

3. השייכות לחברה היא מכוח הכלל "יד פועל כיד בעל הבית". נתיבות המשפט קפח, א.

לעשות בהם שימוש (שו"ת מנחת יצחק ג, קכז), ודאי שלא לטובת גורם שמתחרה בחברה. לעומת זאת, ידע וניסיון שצבר העובד תוך כדי העבודה הם קניינו האישי, ואין עליו שום מגבלה מלהשתמש בהם במסגרת חברה אחרת, אלא אם כן נקבעה תקופת צינון לפני מעבר לגוף אחר, או שכך מקובל בתחום נקודתי זה.

הורדה מהאינטרנט: יש שהחשיבו כל מידע הנמצא ברשת האינטרנט כרכוש הפקר, מפני שאין יכולת אכיפה ושליטה עליו, אך גם לדבריהם אין ראוי לעשות כן. מכל מקום, דעה זו אינה מקובלת על שאר הפוסקים, וכבר התבטא בעניין הרב אשר וייס:

כל מעשה שאם יעשו אותו רבים יהיה בו עוול, אזי אף ליחיד אסור לעשות כן. אין היחיד יכול להצטדק ולומר - במעשה שלי אין נזק כלל, אם כן כל אחד יאמר כן נמצא מחריב עולם, והוא מדת סדום (דרכי הוראה ד).

הורדת תוכנה מהאינטרנט

שאלה: אני בשלבי לימוד אדריכלות, ומעוניין, לצורך הגשת עבודות, להשתמש בתוכנת אדריכלות מקצועית, שהועלתה לרשת אינטרנט ללא רישיון החברה. האם זה מותר?

תשובה: נקודת המוצא ההלכתית היא שיש לשמור על זכויות יוצרים, ואסור להעתיק תוכנות או סרטים⁴. אכן, יש דעה שהאיסור חל רק **בהעתקה ישירה** אך הורדה מהרשת מותרת⁵. הטעם הוא שהיוצר

4. דן בדבר באריכות בספר עמק המשפט, זכויות יוצרים פרק ד; ובשו"ת יביע אומר ז, חלק חושן משפט, ט: "לדינא פשט המנהג לאסור הן מדינא דמלכותא והן על פי גזרת והסכמת המחברים".

5. הרב דב ליאור דימה זאת להיתר של אבדה שנשטפה בידי זוטו של ים. ר'

מודע לאי-יכולתו למנוע העתקות, ולכן הוא מתיימש. מראש. מובן שגם לדעה זו מי שהעלה את התוכנה לרשת הוא גזלן, אלא שמכאן ואילך יש ייאוש ולכן מותר להשתמש. אולם רבים מהפוסקים חולקים על דעה זו, וסוברים שיש להגן על זכויות יוצרים אף אם היצירה פורסמה ברשת.⁶ הסיבה לכך היא, שאף שיש רבים המעתיקים ואינם שומרים על זכויות יוצרים, הם אינם גורמים בזה ייאוש בעלים, שהרי במקביל רבים רוכשים את היצירה אף שבאפשרותם להוריד אותה בחינם, וכלפיהם ודאי שאין ייאוש. אולם אם היוצר עצמו העלה את היצירה לרשת, פירוש הדבר שהוא עצמו הפקיר אותה לכלל.⁷

לסיכום: אסור להשתמש בתוכנה מקצועית שיש עליה זכויות יוצרים, אף שהיא נמצאת ברשת.⁸

העברת כרטיס נסיעה בתחבורה ציבורית לאדם אחר

שאלה: בתחבורה הציבורית יש "כרטיס מעבר", המאפשר, בהגבלת זמן, להמשיך נסיעה אחת בנסיעה נוספת בקו אוטובוס אחר, על חשבון התשלום הראשון. לא כתוב על הכרטיס שהוא אישי. האם מותר להעביר את הכרטיס הזה לאדם אחר?

שו"ת משפטי ארץ תשע"א, א', 262.

6. שם.

7. כפי שהתירו להקליט שיר המושמע ברדיו (פסקי דין רבניים ירושלים כרך ו עמוד פג, בשם הרב עובדיה יוסף).

8. אם מדובר על שירים או סרטים שהשתמש לא היה קונה אותם בכל מקרה, יש יותר מקום להקל, כי ממילא אין הפסד ליוצר (ציץ אליעזר יח, פ). במקרה כזה, אפשר לצרף את הדעה שהפגיעה בזכויות יוצרים אסורה רק מטעם "יורד לאומנות חברו" ולא מצד גזל (עמק המשפט שם, עמוד תקצ).

תשובה: יש להפנות שאלה זו לחברת הנסיעות, כי הרכישה נעשתה על דעת כללי החברה. אף שבזמן קניית הכרטיס לא נכתב שהוא אישי ולא ניתן להעברה, מכל מקום הקנייה נעשתה על דעת סמכותה של החברה לפרש את תנאי הרכישה. לאחר בירור שערכנו עם חברת "אגד", התברר שמבחינתם הכרטיס אישי (זכות שניתנה לרוכש נסיעה אחת לנסוע נסיעה נוספת) ואי אפשר להעבירו, לא בתשלום ולא במתנה. אם כן, כשם שכל קונה זוכה רק במה שנתן לו המוכר, אף כאן כן הוא, ולכן אין להעביר את כרטיס לאדם אחר.

חשד לסחורה גנובה

שאלה: דוכנים בשוק מוכרים דיסקים מקוריים במחיר זול במיוחד. האם מותר לקנות מהם?

תשובה: קניית חפץ גנוב אסורה, ויש בה משום שותפות עם הגנב. טעמו של דבר: "שהרי מחזיק ידי עוברי עבירה וגורם לו לגנוב גנבות אחרות; שאם לא ימצא לוקח, אינו גונב" (שו"ע חושן משפט שנו, א). בנוסף יש איסור ליהנות מחפץ גנוב, ולכן אסור לרכב על בהמה גנובה (שם שסט, ב).

במקרה זה יש לדון אם עלינו לחוש שלפנינו חפץ גנוב.

מתשובת הריב"ש (סימן קח) עולה כי מחיר זול במיוחד משמש סימן לגנבה. מאידך, כיוון שהסחורה מוצגת לעין כל, יש ראייה שהסחורה אינה גנובה (שולחן ערוך שם שנת, ב). במציאות של שוק עירוני, יש להסתפק אם נחשב למקום גלוי שיש עליו פיקוח, ואז סביר לומר שהסחורה אינה גנובה, או שמכיוון שאין שם חנויות מסודרות - המחיר הזול יכול להעיד על חשש לסחורה גנובה.

למעשה יש צד נוסף להקל. הסחורה בדוכנים כאלו כבר החליפה כמה ידיים, ויש ייאוש בעלים ושינוי רשות, המתירים את החפץ לשימוש. לכן המקל יש לו על מה לסמוך, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

ב. קניין

מעשה הקניין קובע את רגע העברת הבעלות ממוכר לקונה, ואחריו לא ניתן לבטל את העסקה. העברת בעלות מותנית במעשה קניין: חכמים הגדירו אילו פעולות מבטאות שליטה ובעלות, ומכוחן בלבד עוברת הבעלות, כשהתשלום הוא חוב המשמש תנאי לקיום העסקה אך אינו יוצר אותה. אף אם הצדדים יקבעו ביניהם שמעשה אחר יבטא את השלמת העסקה, לא יהיה לו תוקף קנייני, אלא אם מעשה הקניין הזה הוא מנהג מקובל (שולחן ערוך חושן משפט רד, ו).

קניין כסף

בהלכות קניינים, דווקא הקניין השכיח ביותר - קניין כסף - אינו תקף על פי חכמים אשר קבעו שחפצים נקנים רק בפעולה ממשית בגוף החפץ. תשלום על מוצר אינו יוצר קניין כל עוד הקונה לא הגביה את החפץ. לאור זאת, אם אדם שילם על מוצר ועדיין לא קיבל אותו, הוא והמוכר יכולים לבטל את המכירה. עם זאת, חכמים אמרו כי אף שמבחינה משפטית שני הצדדים יכולים לחזור בהם, מי שחוזר בו מן העסקה "לא עשה מעשה ישראל" (ר"ף בבא מציעא כט, א). בנוסף חל עליו דין "מי שפרע", כלומר בית הדין אומרים לו: "מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים שטבעו בים - הוא יפרע ממי שאינו עומד בדיבורו" (בבא מציעא מד, א).

יש שטענו שכיום כסף קונה קניין גמור, מכיוון שכך נוהג העולם הכלכלי, וכל קניין שנהגו בו הסוחרים יש לו תוקף הלכתי⁹.

התחייבות

קניין יכול גם ליצור **התחייבות** של האדם: למשל, קניין סודר, שבו האדם מגביה חפץ כלשהו, יכול לתת תוקף להתחייבויות עתידיות. דוגמה מוכרת לזה היא בכתיבת כתובה - החתן מגביה חפץ (כגון עט) ובזה הוא מתחייב בכל המוזכר בכתובה. גם במכירת חמץ, קניין סודר בא לחזק את מינוי השליחות של הרב למכור את החמץ, והגבהת העט מסמלת את ההחלטה למינוי הרב לשליח למכור את החמץ.

שלבי הקנייה

ייתכן מצב ביניים, שבו הקונה עושה פעולת קניין, אך עדיין אינו מחליט סופית לרכוש אותו. למשל, קונה שנטל לידי מוצר בחנות, וכבר בדק מה מחירו, אך כרגע הוא מתבונן בו בלבד. מצד אחד נעשתה פעולת קניין - הקונה הגביה את החפץ, אך מצד שני לא התקבלה עדיין החלטה סופית לרכוש אותו. במצב זה החפץ באחריות הקונה.

לדוגמה: אדם שבמסגרת בדיקת רכב לקראת קנייתו יצא לנסיעת מבחן, ורכב אחר שרט אותו ונעלם - אף שהרכב אינו שלו, הנהג ישלם על התיקון, משום שהרכב היה באחריותו. מעמדו המשפטי במצב זה מקביל לדין שואל, שחייב לשלם גם על נזק שלא אירע באשמתו¹⁰.

9. כלל זה נקרא בהלכה "קניין סיטומתא" (בבא מציעא עד, א).

10. במצבים מסוימים רמת האחריות של הקונה יורדת, למשל אם הביקוש

עמידה בדיבור

חכמים הפליגו בשבחו של האדם המקיים את דיבורו. מסופר בגמרא על חכם שלא היה משנה מדיבורו בעד כל הון שבעולם (בבא מציעא מט, א). עם זאת, על פי הדין, סיכום **בעל פה** אינו מחייב מבחינה משפטית אלא רק מבחינה מוסרית.

כך כתב הרמב"ם:

מי שמקיים דבריו ומחייב עצמו במקחו וממכרו אפילו בהסכם ובהבטחה בלבד, אע"פ שלא היתה שם משיכה, רוח חכמים נוחה הימנו, ואמרו עליהם השלום "והין צדק" שיהא הין שלך צדק, כלומר שאם הבטחת במשהו קיים דברייך (פירוש המשניות

שביעית י, ט)

עמידה בהסכם: במקרה שפרטי העסקה סוכמו כבר בעל פה, הגם שלא נחתם הסכם, המחויבות גדלה, וחמורה החזרה מהסכמה זו אף שהיתה בעל פה. חכמים הסמיכו קביעה זו על הפסוק: "שארית ישראל לא יעשו עוולה" (צפניה ג, יג). הקפדה זו אמורה במצב שהצדדים כבר הגיעו לסיכומים סופיים בנוגע למחיר ולתנאי התשלום, ולחלופין אם מדובר על הסכם עבודה - במצב שכבר סוכמה הגדרת התפקיד. למשל: אם שני צדדים סיכמו בטלפון על מכירת רכב, כולל המחיר ותנאי התשלום, הרי כל אחד צריך לקיים את דבריו, ואף אם המוכר קיבל לאחר מכן הצעה גבוהה יותר - עליו לעמוד בדיבורו.

קבלת הצעה טובה יותר: יש שהתירו למוכר לחזור בו מדיבורו אם קיבל הצעה טובה יותר באופן **משמעותי** ממה שסיכם עם הקונה, וכן אם הקונה מצא הצעה זולה באופן משמעותי ממה שסיכם עם

המוכר. יש גם מקרים יוצאי דופן שבהם אפשר לחזור מסיכום בעל פה, כגון שהתחדש נתון המטיל ספק בצורך של קיום העסקה. למשל, אם אדם סיכם בדיבור על קניית בית חדש ובמפתיע קיבל בית בירושה, מותר לו לחזור בו (שו"ת חתם סופר ה, קב).

שליח

במקרים רבים, למשל בעסקאות יד שנייה, העסקאות נעשות על ידי שליח של אחד הצדדים. לפי ההלכה, קניין אכן יכול להיעשות באמצעות מעשה קניין של שליח, הן מצד המוכר והן מצד הקונה. על פי הדין מספיק למנות בעל פה את השליח, ואין צורך בשטר של ייפוי כוח.

אחריותו של השליח כלפי המוצר הנרכש או כלפי הכסף, הינה כשומר חנם, ולכן אם נגנבו ממנו או אבדו - פטור. אך אם הוא גובה עמלת תיווך, דינו כשומר שכר וחייב על גנבה ואבדה.

סחורה שנשארה בשוק

שאלה: יש סוחרים שעוזבים את השוק לפני סוף היום ומשאירים את הסחורה במקומה. אני מנצל את העובדה שהציבור אינו יודע שסחורה זו היא הפקר, וגובה תשלום עליה. האם יש בזה בעיה?

תשובה: כדי לזכות מההפקר צריך לעשות מעשה קניין (שולחן ערוך חושן משפט רעג, ד), שלא נעשה במקרה המדובר. אם כך, הפירות הם הפקר, ואם אתה מציג עצמך בתור בעל הפירות, יש בזה בעיה של הטעיה וגנבת דעת.

מבחינה קניינית, מכיוון שהקונים אינם יודעים שסחורה זו הפקר, הם לא התכוונו לזכות בפירות בהגבתם, ולכן לא זכו בהם עד התשלום (שולחן ערוך חושן משפט קמב, ב). בזמן התשלום הם מכוונים לזכות בפירות,

ואז הם מקנים מדעתם את הכסף. לכן התשלום שקיבלת אינו גזל, אך יש בזה איסור של גנבת דעת, כי אילו היו הקונים יודעים שהסחורה הפקר - לא היו משלמים עליה.

ביטול עסקה

שאלה: סיכמתי עם חבר לקנות ממנו את רכבו במחיר מסוים. כיוון שלא היה לי כסף מזומן, והייתי צריך את הרכב כדי לחזור הביתה, סיכמנו שאקח את הרכב לביתי, ואבוא לשלם למחרת. בינתיים הגעתי למסקנה שהעסקה אינה כדאית, וברצוני לבטל אותה. האם אפשר לבטלה או לא?

תשובה: כל מעשה קניין מורכב, להלכה, משני גורמים: א. מעשה קניין, ב. כוונת קונה לקנות וכוונת מקנה להקנות. במקרה שלפנינו התבצע לכאורה מעשה קניין, שהרי נסיעה ברכב דינה כמשיכה, אך לא היתה כוונה לקנות במשיכה זו, שהרי הקונה התכוון רק לקחת את הרכב הביתה כדי לבוא למחרת ולשלם. לכן אין כאן קניין, ומשפטית יכול הקונה לחזור בו. אך אדם מחויב לעמוד בדיבורו, ואם אין סיבה מיוחדת לחזור (ר' רמ"א, חושן משפט רד, יא, ובערוך השולחן שם), אין "רוח חכמים נוחה הימנו" אם חוזר בו. כפי שפסק השולחן ערוך:

"הנושא ונותן בדברים בלבד, הרי זה ראוי לו לעמוד בדיבורו אף על פי שלא לקח מהדמים כלום, ולא רשם ולא הניח משכון. וכל החוזר בו, בין לוקח בין מוכר... הרי זה מחוסרי אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו" (חושן משפט רד, ז).

ג. אונאה

קביעת מחיר למוצר חדש, אינה עניין הלכתי ורשאי המוכר לקבוע כל סכום העולה על דעתו. אמנם, במחירי מוצרי יסוד,

הגבילו חכמים את הרווח עד לשישית מעבר להוצאות הבאתו של המוצר לצרכן (שולחן ערוך חושן משפט רלא, כ). כאמור, כל זאת בנוגע למוצר חדש הנכנס לשוק, שהמוכר רשאי לקבוע את מחירו כרצונו; אך לאחר שכבר יש מחיר מקובל למוצר, התורה הקפידה על המוכרים שלא יחרגו ממנו. זהו עניינו של איסור אונאה, השומר על מחיר סביר שאינו חורג מגבולות המקובל. קונה שגילה כי המחיר ששילם היה מופקע, כלומר יקר יותר מהמקובל בשווקים, בשישית (כ16%), רשאי לבטל את המכירה - אף ששולמה כבר התמורה (שולחן ערוך חושן משפט רכז, ד).

קביעת מחיר המוצר

בשוק המודרני יש קושי מובנה להנהיג למעשה דיני אונאה. קשה לקבוע חריגה מהמחיר המקובל, מפני שאין אחדות במחירו של אותו מוצר בחנויות שונות, ולכן קשה לאמוד מהי העלאת מחיר של למעלה משישית. כל חנות קובעת מחיר לפי מיקומה (קניין או חנות שכונתית), סוג השירות, האחריות, ושירותים נוספים הנלווים למוצר עצמו שאותם מספק המוכר, והוא מתמחר אותם בתוך מחיר המוצר. על כן, על מנת לקבוע מחיר שוק למוצר מסוים שעל פיו נוכל ליישם למעשה את הלכות הונאה, צריך בית הדין לקבוע את המחיר הממוצע בין חנויות העומדות באותה הגדרה עסקית. רק במצב שבו ברור כי מדובר בהפקעה חריגה, ניתן לבטל את המכירה.

עד מתי אפשר לבטל את הקנייה? משך הזמן העומד לרשותו של הקונה לחזור בו ולבטל את המכירה מוגבל לכמה שעות (שולחן ערוך שם). זהו טווח שבו האדם, לפי הערכת חז"ל, מתוודע כבר למחיר המופקע שנגבה ממנו.

החזרת מוצר

דין אונאה שונה ונבדל מחוק המכר הנוהג במדינה, המאפשר להחזיר מוצר מכל סיבה שהיא בתוך ארבעים ושמונה שעות, אף אם לא היתה אונאה במחיר, בתנאי שהאריזה לא נפתחה.

דין אונאה מכוון רק למקרים של מחיר מופקע, והוא תקף כלפי כל העסקאות כולל גם מוצרים שנפתחו, או כאלה שנמכרו ביד שנייה (בהנחה שיש מחיר מקובל בתחום).

טעות במחיר המוצר

כל עוד לא נעשתה פעולת קניין, אין על המוכר חובה למכור. לכן, אם בטעות פורסם מחיר כלשהו על גבי מוצר - מצד הדין, אין זה מחייב את המוכר למכור במחיר הרשום, כיוון שהלקוח עדיין לא קנה, והמוכר רשאי להודיע לו שנפלה טעות והמחיר יקר יותר. אולם על פי חוק המדינה (סעיף 17 לחוק הגנת הצרכן), המחיר המחייב הוא זה שמוצג על המוצר, אף אם מדובר בטעות. יש להניח שאם המחוקק קבע זאת, כנראה הקביעה נועדה לתועלת הציבור, כך שהיא נכנסת להגדרה ההלכתית של "תקנת בני המדינה" (ר' שולחן ערוך, חושן משפט, רלב, ו); לכן יש לקבל את החוק, והמוכר יהיה מחויב למכור לפי המחיר שהופיע על המוצר. אם הטעות במחיר המוצר שפורסם התגלתה לאחר הקנייה, ההכרעה היא לפי דיני אונאה. למעשה יש לבדוק את המחיר הממוצע של אותו חפץ (בהתאמה לנתונים הספציפיים של העסקה, כולל כל המרכיבים - אחריות, משלוח וכדומה), ועל פי זה לבחון אם היתה חריגה מהמחיר הממוצע ביותר משישית (כלפי מעלה או כלפי מטה), ואז אפשר יהיה לבטל את העסקה.

טעות חריגה במחיר: אם מדובר על טעות חריגה במחיר, אין זה סביר לקנוס את המוכר ולא לאלץ אותו למכור במחיר הנקוב, בייחוד כשברור שהוא לא ניסה לרמות את הקונים, להפך - הוא

נפגע מכך. במקרה זה יש להעמיד את ההלכה על תילה, ולאפשר למוכר לדרוש מחיר מלא על המוצר אף אם החוק מורה אחרת.

בירור מחיר ללא כוונה לקנות

אדם רשאי לברר מחיר ולעשות סקרי שוק קודם קנייתו, כדי לקנות במחיר הטוב ביותר עבורו. אולם עם זאת, אסור לו, לגרום צער לזולת בתהליך הרכישה, ובכלל זה אסור לברר מחיר של מוצר אם אין כוונה לקנות אותו. הכלל הקובע איזה בירור מותר ואיזה אסור: כל עוד יש סיכוי שלבסוף הלקוח יקנה את המוצר - מותר לו לברר את מחירו.

לכן, לקוח שכבר רכש מוצר כלשהו אינו יכול להיכנס לחנות אחרת בכדי לבדוק אם עשה עסקה טובה, אלא אם כן הוא אומר לבעל החנות שהוא רק מברר את המחיר ואינו קונה. כמו כן, אסור ללקוח למדוד בגד בחנות בגדים תוך ידיעה ברורה שהוא עתיד לרכוש אותו דרך האינטרנט, מלבד מצב שבו יש סיכוי ריאלי שהלקוח יגלה כי הפער במחיר אינו גדול, ולבסוף לא יקנה באינטרנט אלא בחנות. זאת מפני שעל פי רוב, המוכר רוצה שייכנס אליו קונה פוטנציאלי, אף שהסיכוי שיקנה אצלו אינו גדול.

הצעת מחיר אחרי סגירת העסקה: מסיבה זו, אין להזמין בעל מקצוע לתת הצעת מחיר, במקרה שהעבודה כבר הובטחה לאדם אחר וההצעה אינה אלא לצרכים מנהליים. אולם אם יש סיכוי, אפילו קלוש, שהוא יקבל בכל זאת את העבודה - הדבר מותר.

העלאת מחיר בידי העובד

שאלה: אני עובד בחנות פירות וירקות. המחיר נקבע על ידי הבעלים, אך אני מעלה את המחיר ללא ידיעתו. האם אני רשאי לקחת לעצמי את כספי הפער בין המחיר שקבע בעל הבית ובין מה ששילם הקונה בפועל?

תשובה: ראשית, הדבר אסור, כי קיימת אפשרות שבכך אתה מרחיק לקוחות שלא ירצו לקנות במחיר היקר ואתה מזיק ומפסיד את בעל הבית. בנוגע לסכום שנמצא אצלך, אינך יכול לקחת אותו עבור סחורה שאינה שלך. הכסף שניתן בתמורה לסחורה שייך כולו לבעל הפירות¹¹.

סוף דבר

בבסיס המסחר עומד האמון בין בני אדם. חז"ל ביקרו בחריפות את מי שאינו עומד בדיבורו, אולם מבחינה משפטית רק הקניין משמש גורם מוחלט להעברת הבעלות. מחיר המוצר אינו יכול לחרוג ביותר משישית מהמקובל, ובמקרה של חריגה - ניתן לבטל את המקח מכוח איסור הונאה.

11. "כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו?" עיינו בבא מציעא לה, ב; ש"ך, חושן משפט שלב, ג.